Barnefjernsynets barndom

For å ta det norske barnefjernsynets barndom nærmere i øyensyn inviterte Animerte Dager i 1999 til en liten mimrestund med fem av de sentrale aktørene i dette landskapet: Ivo Caprino, Ada Haug, Bjørg Mykle, Birgit Strøm og Ragne Tangen. Disse er alle på hvert sitt vis medskyldige i dagens unge voksnes mentale helse og utvikling.

Ada Haug, som ble ansatt i NRK i 1961, hadde den gang et ansvar for alt det NRK tilbød barn og unge fra starten, mens Ivo Caprino, Bjørg Mykle, Birgit Strøm og Ragne Tangen alle har vært utøvere av forskjellige former for barnefjernsynsproduksjon. Felles har de fire sistnevnte sin beskjeftigelse med dukker, men på tross av at bevegelige dukker og animasjon ofte blir sett som ett, er Caprino den eneste som har benyttet seg av animasjonsteknikker. Nedenfor skal vi se litt nærmere på barnefjernsyn som av forskjellige grunner har klebet seg til våre hjerter og på våre hjerner, og som våre fem mimranter har hatt et hovedansvar for.

Mye har forandret seg siden NRK fjernsynet startet sine prøvesendinger over eteren i 1956, og sine mer jevnlige sendinger på starten av 1960-tallet. Den gang overskygget fjernsynets oppdragerrolle underholdningsverdien. Program som det direktesendte diskusjonsprogrammet
Åpen Post (må ikke forveksles med milenniets
Åpen Post) med storrøkende menn som på direkten kunne debattere mer eller mindre marginale temaer i timer, skulle understreke dette.

På sett og vis har ikke like mye forandret seg med tanke på barnefjernsynets tiltenkte rolle. Den tilmålte tiden for barn og fjernsyn i felleskap, har riktignok forandret seg: Fra å ha et barnefjernsynstilbud som strekker seg over seks dager i uka (mandagen var «fjernsynsfri»), hvorav to av de seks dagene hadde reprisesendinger (på tirsdag og torsdag ble samme program vist, det samme gjaldt for onsdag og fredag), har man i dag en halvtimes barnefjernsynstilbud hver dag. Innpakningen - kravet om bilderikdom og tempo, har naturligvis også fulgt utviklingen. Tanken om et oppdragende og politisk korrekt barnefjernsyn er imidlertid like sterk i dag som den var på 1960-tallet: Eksempelvis er dagens
Sesam Stasjon ment å være like utviklende og stimulerende som gårsdagens
Lekestue, og
Sesam Stasjon er uten tvil like moraliserende.

På tross av at en pedagogisk formålsparagraf unektelig herjet barnefjernsynets barndom, bidro hjemmeproduksjonen også med innslag som ikke i sin helhet var gjennomsyret av pekefingermoralen. På 1960 og -70 tallet våget de å ha uteliggere - om ikke av det mest forfyllete slaget - som ankermenn i beste barnefjernsynstid. I
Kanutten og Romeo Clive med henholdsvis Anne Cath. Vestly og Alf Prøysen, møter vi eksempelvis en litt frynsete Prøysen som den husløse Clive. Også
Klabb og Babb, alias Øyvind Blunch og Sverre Anker Ousdal var uteliggere, om enn av den muntre og sorgløse sorten. Det er slike produksjoner, som på et eller annet vis -selv i det små - vek fra den rådende mal og som evnet å bli noe mer enn pedagogiske læresetninger, som gjerne blir husket.

Tante Ragne Tangen har, sammen med Ada Haug, vært sentral innen barnefjernsynet helt siden starten. Hun kom til fjernsynet gjennom radioens barnetime i NRK fjernsynets tredje uke. Her startet hun å underholde barna med
Kosekroken - en slags forløper til
Lekestue - og lærte oss siden, sammen med Ulf Wengaard og Svein Byhring, viktigheten og gleden av tannpuss i programmet
Du og jeg og vi to. Best av alt husker vi henne imidlertid som den drivende kraft bak serien
Pernille og Mr. Nelson, hvor hun sto for manus, dukkeføring og stemmene til så vel Pernille, Mr. Nelson, Tralle Tonetroll og bjørnen.

Serien
Pernille og Mr. Nelson dukket første gang opp i 1961, men NRK har jevnlig latt oss få et gledelig gjensyn med dukkene. En spesiallaget juleserie ble produsert så sent som i 1995 og vist på fjernsynet julen 1997. På tross av at Pernille er vakker og ven og i besittelse av den lyseste og behageligste stemme som tenkes kan, hviler en slags uhygge over serien som ikke var typisk for datidens barnefjernsyn. Uhyggen stammer ikke fra de skumle hendelsene som tidvis dukket opp i serien - eksempelvis når Pernilles skog blir hjemsøkt av en bjørn. Bjørnen som bare er ensom, er ikke farlig, og utgjør følgelig ikke noen reell trussel, noe Pernille vet. Nei, uhyggen stammer snarere fra vennekretsen som Pernille har valgt å omgås; Tralle Tonetroll og Mr. Nelson.

Mr. Nelson, som er et like fast innslag som Pernille i serien, er rett ut upålitelig; han kunne være litt brå og aggressiv, og han skrøt, løy og stjal søte saker. Han var følgelig uskikket som trofast følgesvenn for Pernille, og vi må anta at Pernille holdt ut med ham fordi hun var for snill til å vise ham døren. Sett med enkeltes barneøyne, ville det likevel vært best om Mr. Nelson fikk den kalde skulder, for han var simpelthen ikke til å stole på. Man visste aldri med Mr. Nelson, og i sin godhet var dette noe Pernille kunne overse - hun evnet ikke å se rekkevidden av Mr. Nelsons manglende karakter - det gjorde vi. Hva om hun plutselig befant seg i en situasjon hvor en av hennes beste venner tippet over til den Mr. Hyde som åpenbart kunne ulme i hans indre? At Mr. Nelson stadig gikk med solbriller (for å skjule sitt svikefulle sinn), understreket hans upålitelighet som vi seere gjennomskuet, men altså ikke Pernille. Hvorvidt Mr. Nelsons amerikanske aksent kan tillegges noen politisk betydning skal være usagt.

Tralle Tonetroll er for så vidt snill, om enn grovere i målet og noe mer lurvete enn sin lysende venninne. Hennes magiske fløytespill var naturligvis også en positiv og tillitsvekkende egenskap. Tralle, som ikke var like sentral som de andre to, hadde imidlertid den ulempen for en barneseer at hun ikke helt hadde forlatt trollenes verden til fordel for den menneskelige. På tross av å være Pernilles venninne, var både hennes opprinnelse og tilholdssted tilstrekkelig tildekket til at hun vekket utrygghet. Om enn snill, så var det ikke til å komme bort ifra at hun hadde trollblod i årene, og har man lest sin eventyrlektyre vet en én ting med sikkerhet - troll er upålitelige vesen! Hva om hennes trollslekt og venner truet henne til å vende Pernille ryggen? Så på tross av at Pernille var glad og snill, og levde et tilsynelatende harmonisk liv i takt med sine venner, uten annet enn de små og hverdagslige problemer å bekymre seg over, levde hun - igjen sett med enkelte barneøyne - nærmere stupet enn det hun selv var klar over, heri besto uhyggen.

Enda mer uhyggelig skulle det imidlertid bli på slutten av 60-tallet, når Arne og Bjørg Mykles to reparatører
Pompel og Pilt titter frem på skjermen. Myklene som begge er kunstnerisk bevandret og belært, har skapt mang en mørk tanke i mangt et hardført barnesinn med sin surrealistisk inspirerte serie. Dette friske pustet fra 60-tallet, festet seg på hjernebarken i den grad at de har oppnådd kultstatus hos dagens unge voksne. Opphevelsen av
Pompel og Pilt til kultfigurer, kan ses som et forsøk på å transformere frykten barnesinnet hadde vanskelig for å håndtere, til et voksent sinn hvor den lettere kan bearbeides og overvinnes.

Selve plottet i
Pompel og Pilt er for så vidt harmløst nok - noe er galt og må repareres. Uhyggen ligger imidlertid i at de to reparatørene - som fungerer som utsendinger fra vår verden - alltid vender tilbake til samme åsted, et åsted som definitivt ikke er «av vår verden»: Dører går opp og rundt istedenfor ut og inn, og på innsiden finner vi ingen romlighet vi kan orientere oss i. Bakgrunnen er sort, og plutselig støter reparatørene på de merkeligste innretninger og kreaturer som «trenger å repareres». Verken innretninger eller kreaturer lar seg reparere - reparatørene ender alltid med å ødelegge mer enn å ordne, og de må rømme åstedet. Frykteligst av alle er naturligvis åstedets allestedsnærværende fyrste; Gorgon Vaktmester. Gorgon Vaktmester overrumpler Pompel og Pilt til alle tider i deres reparasjonsjakt og -forsøk. Redningen for Pompel og Pilt er Gorgons hang til å kjøre seg fast i en regle av fremmedord som rimer på reparere, slik får de anledning til å flykte.

Gorgon dukker imidlertid alltid opp igjen og igjen - plutselig er han der, foran dem, selv om de forlot ham bak seg. Han dukker også opp i andre, like ufordragelige, former: En krevende og skrikende snørrunge, og en hysterisk pakkedame - hans ånd svever som en evig trussel i mørket og vi puster ikke ut før reparatørene har greid å fumle seg utav åstedet, og er på vei hjemover.

At det bare er laget fem episoder med
Pompel og Pilt kom som et sjokk på undertegnede da dette ble oppdaget i voksen alder. Med all den verden av Muffediller, vandrende sykkelpumper og Gorgon-kloninger som våre reparatører støtte på i det sorte tomrommet innenfor dørene, syntes det på barnesinnet som de kom igjen og igjen og igjen i det uendelige.

Noe ganske annet var det med Birgit Strøm sine dukker, dvs. dukkene Birgit Strøm styrte og lånte sine stemmer til, som Titten Tei og Teodor. Birgit Strøm har selv dukketeaterutdannelse, og har bl.a. tilegnet seg noe av kunsten i Praha. Fra å fungere som ildsjel i Folketeateret og Oslo Nyes Dukketeater, gikk hun over til NRK i 1970. Året etter sin ansettelse fikk hun i oppdrag å friske opp lørdagskveldene - og hennes dukkepersonlighet nr. 1 ble født: Titten Tei André von Drei.

Den nysgjerrige og oppvakte lille tredukken, formet av den tsjekkiske dukkemakeren Karel Hlavaty i samarbeid med Birgit Strøm, snek seg umiddelbart inn i alle barn og voksnes hjerter når han i 1971 forvillet seg inn i studioet til «Sjonkel Rolf» Kirkevåg, ulykkelig fordi han var navnløs.

«Sjokedorisei» ble Titten Teis' standarduttrykk, og følgelig også navnet på hans program. Her diskuterer han store og små verdensproblemer med Sjonkel Rolf, og de blir begge klokere av hverandres perspektiv - ikke minst lærer Sjonkel Rolf og vi seere av Titten Teis overraskende vinklinger på problemene. På tross av at Titten Tei er meget politisk korrekt i sine meninger og ytringer, legger han frem sine hjertesaker på en original måte som gjør ham svært tilstedeværende og levende. Titten Tei har personlighet, noe som nok er hovedårsaken til at han har mottatt en rekke invitasjoner til ulike oppdrag - med og uten Sjonkel. En av de mest minneverdige sådan - i hvert fall for Titten Tei selv - må være hans gjesteopptreden på Momarken hvor han fikk synge duett med ingen andre enn daværende kronprinsesse Sonja.

Noen år etter Titten Teis første fremtreden, dukker Birgit Strøms andre store dukkepersonlighet opp: bjørnen Teodor. Med litt grovere mål enn sin «storebror», litt langsommere tale og med et «brum, brum» som erstatning for «Sjokedorisei», spurte og grov Teodor i beste Titten Tei tradisjon om hverdagens viderverdigheter i «Så Rart». Målgruppen var nå begrenset til småfolket, og Sjonkelen Rolf var byttet ut med Onkelen Laurits som svarmaskin. Teodor kom susende inn i barnehjertene på en trehjulsykkel, syngende på «Så Rart» - ferden endte imidlertid med en solid krasjlanding i grøftekanten. Teodor har også gjesteopptrådt i forskjellige program, og han lever fremdeles i beste velgående sammen med Eli Rygg og Terje Strømdahl i Portveien 2. Titten Tei, og Teodor besitter noe av den samme gutteaktige sjarme, men «yngre» som han er, kan Teodor tillate seg visse barnlige karaktertrekk, som ikke faller like lett for Titten Tei. Teodor er eksempelvis ubetalelig når han i Portveien 2 skal bake boller til fastelavn og de er akkurat så store at det er plass til en rosin på hver bolle.

Ivo Caprino står for en annen «tradisjon» enn de øvrige barnefjernsynsskaperne som her presenteres. For det første var Caprinos filmer ikke laget til barnefjernsyn alene - de var først og fremst tiltenkt kinolerretet. Bare det at han produserte på 35mm film og i farger - lenge før fargefjernsynet var et faktum i Norge - skulle være sterke indisier på dette. For det andre var Caprino opptatt av å visualisere kjente tekstlige verk som
Karius og Baktus og våre folkeeventyr, snarere enn å skape et eget «konsept». Videre opererer Caprino i sine kortfilmer innenfor et lukket fiktivt univers, mens Titten Tei, Teodor og Pernille er lagt opp mer som tradisjonelt dukketeater med kommunikasjon på tvers av scenekanten - Titten Tei og Teodor diskuterer med fjernsynsskjermen, mens Pernille synger velkommen og ha det til alle barna.

Riktignok opererer de fleste av Caprinos kortfilmer med to fortellerplan - et forbeholdt fortelleren som har den fulle oversikt, og et forbeholdt fortellingen. I
Karius og Baktus finner vi eksempelvis «Egnerdukken» som mellom hver akt oppsummerer handlingsforløpet med Jens og Karius og Baktus, mens tanntrollene selv bare befinner seg på den ene siden - i munnen til Jens. I Caprinos filmatiserte folkeeventyr finner vi tilsvarende en «live-action» ramme utenfor eventyrenes univers med en eventyrsulten Asbjørnsen - og samtidig visualiseringen av selve eventyrene.

Karius og Baktus er en milepæl i filmhistorien, og de to tanntrollene har brent seg inn i alle barnesinn. På tross av at Egners bok, og Caprinos filmatisering av den hadde til hensikt å vise

barna hvor viktig det var å pusse tennene, hadde nok verken boken eller filmen samme virkning som Ragne Tangen og cos
Du og jeg og vi to. Snarere enn å forstå viktigheten av tannpuss var det flere representanter fra småfolket som nektet å pusse tenner eller gå til tannlege etter møte med tanntrollene, fordi de syntes synd på dem og heller ville beholde dem i munnen sin enn å gjøre dem husløse.

Caprinos filmatiserte eventyr som gikk i barnefjernsyn fra tidlig 7O-tall og utover har tilsvarende hatt stor betydning for barn, unge og voksnes eventyrresepsjon. Foruten Kittelsen og Erik Werenskiold er det vel ingen som har visualisert og levendegjort vår folkediktning som Caprino gjør her ved hjelp av mor Gudes dukker. Naturligvis var det episoder i disse eventyrene som var hard kost for små barnesinn; bjørnen i
Reve-enka var noe voldsom i hamringen på revedøra, og huset med alle de gamle mennene i
Syvende far i huset hadde noe fortrollet ved seg som var urovekkende. Dette er likevel en mindre radikal form for uro enn den tidligere beskrevet med tanke på
Pernille og
Pompel og Pilt, fordi den alene tilhører fiksjonsuniverset. Det er heller ikke i spenningen denne uroen skaper vi først og fremst finner fascinasjonen for Caprino sine filmer, men snarere i filmenes evne til å blåse liv i magien som vi kjenner fra eventyrenes verden.

Vi har her vært innom sentrale aktører fra barnefjernsynets barndom - alle med produksjoner som har gjort dem historiske. Med fare for å gå i den gammelmodige felle, vil jeg våge den påstand at disse historiens perler vil stå tiden bedre enn en
Sesam Stasjon. Vi kan muligens påstå at tilbudet dagens barn får fra barnefjernsynsskjermen er mer sterilt enn det var ved barnefjernsynets barndom, fordi det kan synes som det er mindre plass til absurde innslag som en snurrepipp eller en muffedille.

Artikkelen er skrevet av Tonje Bjander.

Artikkelen stod opprinnelig på trykk i programkatalogen til Animerte Dager/Oslo Animation Festival 1999.